

FNSiN

NOS

Nr 1 2022 Årgång 44

Medlemsorgan för Föreningen Natur och Samhälle i Norden

FNSiN grundades år 1973

Ur föreningens stadgar:

”§2 Föreningen skall samla intresserade av natur och samhälle i Norden till allsidiga studier därav. Genom studieverksamhet, föreläsningar, exkursioner och publikationer skall Föreningen sprida kunskap om natur och samhälle med huvudinriktning på Norden. Föreningen är en religiöst och partipolitiskt obunden ideell förening.

§3 Föreningens huvudsakliga intresseområden är Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge, Sverige och Åland samt områden med historisk eller annan anknytning till länderna i Norden.”

FNSiN samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan och med andra föreningar. FNSiN ingår i Förbundet för Ekoparken. (Stadgar och mer information finns på hemsidan.)

Föreningens symbol (logga eller bomärke) är en plan över Ismanstorps fornborg, men man kan också se den som en trädstam i genomskärning (alltså natur och samhälle).

Medlemsbladets namn, NOS, kommer av natur och samhälle. I regel finns på framsidan en bild av en nos i någon form (mule, tryne, näbb, nos ...) och på baksidan ofta, i mån av plats, något som har med samhälle att göra.

Styrelse

Ordförande:

Eric Bolander
072 - 3181225
eric.bolander@telia.com

Vice ordförande:

Soili Bisi-Ström
08-191252; 072- 9921669
soibis@outlook.com

Sekreterare:

Camilla Berg
camillaberg8888@gmail.com

Kassör, webbansvarig:

Eva Bolander
076-8452085
eva.bolander@telia.com

Övriga ledamöter:

Nina Bohigas
070-4547724
Nina_bohigas@hotmail.com

Bente af Edholm
070-4000199
bente.fnsin@gmail.com

Helena Laitanen
073-394 61 24
hele49lait@gmail.com

Katarina Wicksell
070 786 60 15
signekatarina@hotmail.com

NOS

Redaktion:

Soili Bisi Ström
Anders Schærström

Ansvarig utgivare :

Anders Schærström,
08-758 30 03; 070-693 91 28,
anders.schaerstrom@telia.com

Material till NOS skickas till:

nos.fnsin@gmail.com

ISSN: 0348-7970

NOS utkommer 4 ggr/år.
Manusstopp 1 dec/mars/juni resp. sept.

Tryckt hos:

Åsö Föreningsråd 08—644 72 10

Framsidan: Grågås. Grágás ("Grågåsen") kallades islänningarnas lagbok under fristansens tid från år 930 till 1262
Foto: Nina Bohigas

Föreningens hemsida:

www.fnsin.nu

e-post: info@fnsin.nu

Medlemsavgiften 2022

Fullbetalande medlem: 160 kr

Ny medlem efter 1/7: 80kr

Familjemedlemmar(oavsett antal) 80kr

Betalas till plusgiro:

67 01 50—2

Postadress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28
170 71 Solna

Våra böcker (medlemspris, porto tillkommer) :

De goda ogräsen	50kr
Gotska Sandön	75kr
Kall ökensand	50kr
Spetsbergen	80kr
Tyresta	10kr

Beställ genom Erik Elvers
erik.elvers@gmail.com.

Ordföranden och redaktionen har ordet

Så har vi lagt ännu ett år till handlingarna. Nja, inte helt. Vi ska ju ha årsmöte om ett par månader.

Farsoten påverkade förstås föreningslivet, liksom allt annat, under 2021. Vår höstsäsong blev trots allt skaplig. Vi genomförde fyra utmärkta föredrag och några vandringar, resan till Island, höstmöte i vanlig ordning, samt avslutningsvis en sammankomst i advent. Deltagandet har varit ganska gott, men så har vi också lyckats locka intresserade som (ännu) inte varit medlemmar. Tydligt har risken för smitta gjort att en och annan medlem avhållit sig från närkontakt.

Viruset fortsätter att prägla tillvaron. Nu, i början av en ny säsong, planerar vi förstås för ett intressant program, men det oberäkneliga viruset, eventuella nya restriktioner och rekommendationer gör det i synnerhet svårt att boka in föredrag och andra inomhusaktiviteter. Därför kan programmet i denna NOS te sig magert, men planer finns och vi kan behöva återkomma med nya inslag i nyhetsbrevet per e-post och på annat sätt till dem som vi inte når den vägen.

NOS är en viktig beståndsdel i det som FNSiN ger medlemmarna och vi strävar efter att innehållet ska vara läsvärt. Vi får ibland tecken på att den – och även medlemsbrevens – uppskattas. NOS är också vår allra största utgiftspost. Tryckningen och, sedan föreningsfrimärken togs bort, portot innebär stora kostnader. Vi undersöker naturligtvis olika alternativ men tycker att vi nu får bra tryckkvalitet till ett gott pris. Ändå har tidningen under det gångna året kostat 27 kr exemplaret inklusive porto och administration. Redigering av bilder i gråskala kostar extra. Vi har fått förslag på att trycka tidningen i färg och slippa den redigeringen, men då skulle totalkostnaden bli ännu högre. Och ni som får tidningen i digital form får bilderna i färg. Däremot kommer vi att vara mycket återhållsamma med att trycka överexemplar som vi tidigare gjort.

Vi utnyttjar de personkontakter vi har och impulser från närstående föreningar och medier för att åstadkomma en intressant verksamhet, men vad vill ni medlemmar egentligen ha? Det hör vi inte så ofta. Därför bjuder vi till ett möte då vi ska kunna vädra förslag till framtida verksamhet.

Låt oss nu hoppas på att 2022 blir ett bättre år! Väl mött i föreningslivet!

Kallelse till vårmötet

Fredag den 11 mars kl. 18.00 Lokal: Pumpan (Katarinasalen) Färggårdstorget 1.

Medlemmarna i Föreningen Natur och Samhälle i Norden kallas härmed till ordinarie medlemmöte på ovan angivna tid och plats.

Dagordning

1. Val av mötesordförande, sekreterare och två justerare.
2. Fastställande av röstlängd.
3. Mötets behöriga utlysande.
4. Fastställande av dagordningen.
5. Protokoll från höstmötet.
6. Verksamhetsberättelse för 2021.
7. Resultat- och balansräkning för 2021.
8. Revisionsberättelse
9. Fastställande av balansräkning för 2021.
10. Fråga om ansvarsfrihet för 2021 styrelse.
11. Motioner (skall vara styrelsen tillhanda senast en månad före vårmötet)
12. Fyllnadsval till funktionärsposter.
13. Information om samarbete med andra föreningar.
14. Övriga frågor

Efter mötet bilder och berättelser från landskapsresan till Uppland 2018.

Föreningen bjuder på kaffe/thé och smörgås.

VARMT VÄLKOMNA!

Överlevnad i fjällvärlden bygger på samisk kunskap

Samiska erfarenheter har många gånger varit direkt avgörande för de framgångar som uppnåtts. Långt ifrån alltid har dock samerna fått det erkännande de förtjänar. Den danska trilogin ”Friluftsliv” vill kasta nytt ljus på den betydelse som vår urbefolkning har haft och fortfarande har för dem som färdas i fjällen vintertid.

Med sin bokserie ”Friluftsliv” vill den danske författaren Henrik Warburg föra i bevis att det nordiska friluftslivet i allmänhet och i synnerhet på vintern bygger på de erfarenheter och den kunskap som samerna utvecklat under århundradena.

Även i modern tid har den samiska befolkningen spelat en avgörande roll i händelseutvecklingen, till exempel under andra världskriget. Henrik Warburg har genomgått fjälledarutbildning vid Sjöviks folkhögskola och vid det engelska Center for Outdoor Education. Han är också styrelseledamot i föreningen Samer i Syd.

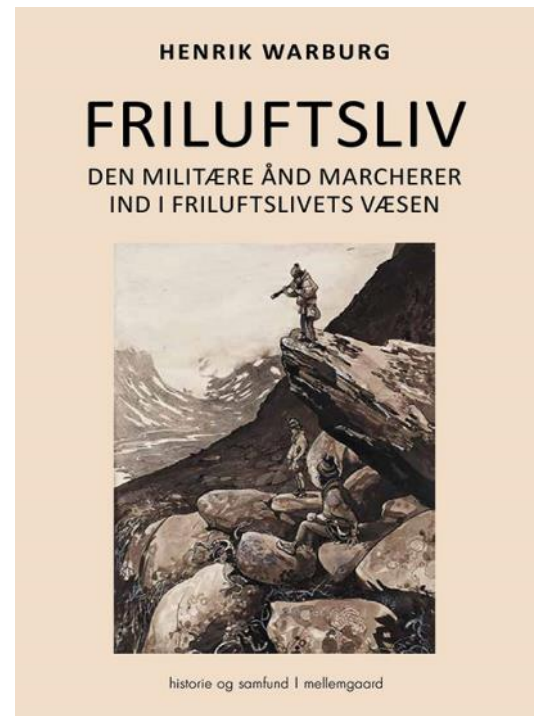
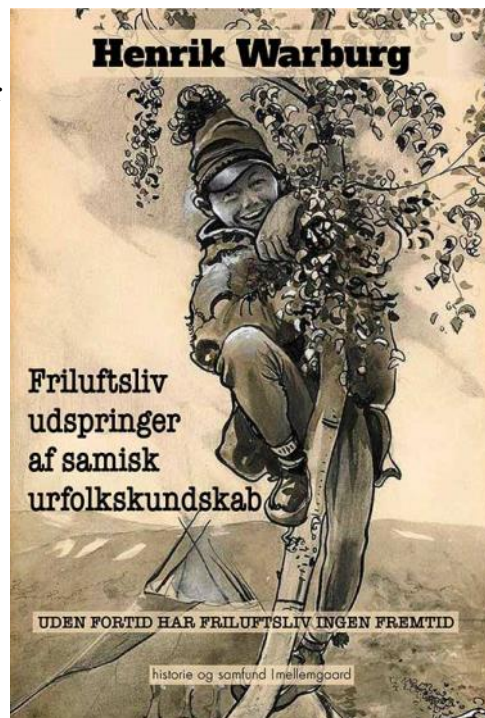
Andra världskriget

Under andra världskriget deltog många samer på motståndssidan i Nordnorge och hjälpte motståndsmän att fly till Sverige. Från Idefjorden i söder till Varangerhalvön i Nordnorge finns cirka 120 flyktrutter registrerade och dessa var i bruk under flera år. Förnorskningsspolitiken av samerna i Norge ledde dock till att denna insats blev bagatelliserad och glömdes bort.

Det tyska styret valde att betrakta samerna som motståndsmän som inte följde riksgränserna. De cirka 1000 samer som det rörde sig om, män, kvinnor och barn, hjälpte omkring 50.000 norrmän över gränsen till Sverige. 29 samer tillfångatogs, blev avrättade eller dog i tysk fångenskap.

De tyska trupperna blev efter hand mer hemmastadda i Norge och allt fler enheter fick till uppgift att avpatrullera områdena vilket gjorde det svårare för motståndsrörelsen att osett passera genom områdena. Både tyska trupper och norska samarbetsmän med lokalkännedom trängde allt längre ut i fjällvärlden. De byggde små gömslen för att kunna övernatta, men samerna som var överlägsna med sin lokalkännedom upptäckte dessa gömslen snabbt och kunde undvika dem.

De renskötande samerna hade tillstånd att röra sig fritt

över ländernas gränser. Det gjorde att de kunde rapportera om militära rörelser till de allierade när de befann sig på svensk mark.

Även under finska vinterkriget hjälpte samerna de finska soldaterna att utvecklas till svåra motståndare för de sovjetiska trupperna. En gerillataktik, med små enheter på skidor, utnyttjade sin lokalkännedom till att omringa fientliga styrkor och nedkämpa dessa. Strategin gick ut på att stressa fienden genom att skära av dem från deras försörjning av föda och värme i den stränga kylan som rådde i den stränga vinternatten. Samerna kunde obehindrat ta sig in bakom ryssarnas linjer och eliminera fältkök och de ryska soldater som gjort upp eld utan tanke på att skapa skydd. Samerna hade förmåga att utnyttja de möjligheter som terrängen erbjöd.

Men den sovjetiska krigsmakten drog också nytta av de samiska färdigheterna. Ryska renskötande samer hjälpte till att frakta ammunition och förnödenheter i det finska fortsättningskriget. De utförde också sjuktransporter från fronten i norr till fältsjukhusen. Detta ledde till en historisk paradox då ryska och finska samer kom att hamna på var sin sida i kriget på Nordkalotten.

Ryssarna upprättade samiska kompanier med renar och renskötare. Varje ren kunde dra en last på 55 kg och sammankopplade kunde renarna tillryggalägga en sträcka på 20 mil under åtta timmars arbetsdag med en last på 325 kg.

Förutom Finska vinterkriget och Fortsättningskriget,

kom Finland även att utkämpa det så kallade Lapp-landskriget, som innebar att Sovjet krävde att de tyska trupperna skulle drivas ut ur Finland. I detta krig utgjorde samerna de allierades ögon bakom de tyska linjerna. Gång efter annan visade samerna att de behärskade ett liv under de hårda villkor som vinterfjällen erbjuder.

Samerna har inte fått den uppskattning de förtjänar för sina insatser och den betydelse den nedärvda samiska kulturen hade under krigsåren 1940 – 45. Långt innan dess har samernas färdigheter också visat sig vara till stor nytta för den övriga befolkningen.

Historisk tillbakablick

I sin historiska tillbakablick går Henrik Warburg tillbaka till freden i Knäred 1613. För oss svenskar är denna fred mest känd för Älvsborgs lösen, men förutom detta tvingades Sverige också avstå från beskattningsrätten av nordsamer ända upp till Norra Ishavet, dvs det område som i dag tillhör Nordnorge. Bakgrunden var att den danske kungen Christian IV ville upprätta en tull i Norra Ishavet, motsvarande Öresundstullen, som togs ut från alla fartyg som passerade Öresund.

Svenskar och danskar tävlade sedan om överhögheten i norra Skandinavien bland annat genom att bygga kyrkor och 1715 förbjöds samerna att utöva sin traditionella religion. Uppdraget att kristna befolkningen gick till teolog Thomas von Westen, som studerade samiskt språk och mytologi. Hans metoder att omvända nåjderna var dock brutala, ”omkring 750 själar blev led-sagade i på den rätta heliga vägen” det vill säga de blev avrättade.

Henrik Warburg fortsätter i sin första bok med en noggrann beskrivning av hur skidor, stavar och kläde-dräkten utvecklats bland samerna. Funktionaliteten är avgörande för ett liv under hårda villkor. Renarnas skinn är givetvis ett viktigt utgångsmaterial. Flerskikts-principen gäller; enligt boken är detta grunden till dagens kunskaper och utrustning för vistelse i vinterfjällen.

Boken fortsätter med en beskrivning av det samiska livet och en behållning är översättning av många samiska ord. Vidare får vi ta del av hur förnorskningsprocessen försökte assimilera samerna, vilket förmodligen motsvarade politiken i Sverige (red. anm.).

Ett led i detta var också de tvivel som först mötte samernas färdigheter vid polarexpeditionerna. Tvivlen framfördes främst av Adolf Erik Nordenskiöld och Fridtjof Nansen, men dessa lät sig övertygas och bli imponerade, något vi beskrivit i NOS 3 – 2020.

Ett spännande avsnitt som vi tidigare berört är grönländaren Knud Rasmussens resa till Lappland 1907 och hans intryck från sin vistelse hos samerna i deras vinter- och sommarläger. Inuiternas kunskaper liknade

samernas, det var inte så stor skillnad på en släde dragen av hundar eller renar noterade han. Men han insåg att naturfolkens framtid var dystert. ”I mötet mellan civilisationen och urfolkens kultur skulle den senare gå under”, konstaterade Knud Rasmussen, se NOS nr 2 – 2020.

Han blir dock imponerad av samernas tuffa inställning till vädrets makter: ”Ett par dagar i snöstorm, genomfrusna kläder och utan mat i ett par dygn. Det är väl inte mycket att skryta om, med mindre än att vi har besök av folk som kommer nerifrån landet.” Så beskriver en av samerna sina upplevelser efter ett par dagars jakt på varg.

I trilogin återkommer ofta citeringar och sammanfattningar av böcker utgivna i början av 1900-talet. Dessa återfinns i referenslistan i slutet av denna artikel. De finns förmodligen på Kungliga Biblioteket, alternativt Köpenhamns Universitetsbibliotek.

Trilogin ger också en summering av de filosofier och kunskaper som Henrik Warburg tillägnat sig vid de utbildningar han har tagit del av. Det ligger i sakens natur att kunskap i hur man klarar sig i naturen under svåra förhållanden utgår från tragiska olyckor.

I Sverige ledde Anaris-olyckan 1978, då åtta människor omkom, till uppbyggnad och organisation av fjällsäkerheten. I Norge har man dragit stora slutsatser av den svarta påsken 1967. Sjutton personer omkom på fyra olika platser i en snöstorm som drog över landet. Ingen av de omkomna tillhörde den samiska urbefolkningen. Nils Faarlund fick uppdraget att utveckla den norska fjällsäkerheten. Han utgick från känslan för naturen och att alltid låta den bestämma. Detta blev inledningen till den norska rörelsen ekosofi, som vi i FNSiN stiftat bekantskap med.

Börje Åhgren

Knud Rasmussen, *Lappland*. Gyldendals boghandel, Nordisk Forlag Kjøbenhavn, Kristiania 1907

Johan Turi, Sven Karlén, Karl Bernhard Wiklund, *En bok om samernas liv. Norrländska skrifter*, Umeå 1917. Facsimil utgåva 1987.

Emilie Demant Hatt, (på danska). *Med lapperne i højfellet*. Lapperne och deras land. Nordiska bokhandeln, Stockholm 1913

Emilie Demant Hatt, red (på danska). *Ved ilden: eventyr og historier fra Lapland*. Lapperne och deras land. Schultz København 1922

Kontaktspråk, bl a i Norden

Denna artikel är en avkortad version av en uppsats jag skrivit inom en kurs i historisk sociolingvistik.

När människor med olika modersmål möts och har behov av att kommunicera finns olika möjligheter. Talarna kan mötas på olikvärdig grund varvid oftast den svagare parten får anpassa sig till den starkare, som när danska var förvaltningspråk på Färöarna och Island och i Norge. Exempelvis stadgades år 1912 att danska normalt skulle vara undervisningspråk i de färöiska skolorna, i Norge skedde under senmedeltiden successiva domänförluster till danskan. Däremot var läget ett annat på Grönland som hade ställning som dansk koloni fram till 1953: till dess fanns endast grundläggande skolutbildning och så få inuiter lärde sig danska att det språket inte kunde användas för allmän kommunikation. Däremot kunde redan i början av 1900-talet alla inuiter läsa sitt eget språk, så danska tjänstemän som skulle tjänstgöra på Grönland måste lära sig inuitiska.

Mötet mellan lågtyska och svenska i medeltidens Stockholm satte djupa spår i svenskan t ex genom inlån och nybildningar (t ex de sk ”anbeheitelse-orden”, alltså ord med förled an- eller be- eller slutled -he(i)t eller -else) och påverkan på grammatiken, men även om lågtyska användes både av tyskarna själva och i viss utsträckning av de svenska borgarna i umgänget med de tyska kollegorna och i samband med de seder och bruk man tillägnat sig, så var det kanske lika vanligt med blandspråk i olika skiftningar eftersom det för tyskarna var nödvändigt att nödortfött lära sig det svenska folkspråket. De medeltida tänkeböckernas dokumentation av rättegångar visar att kodväxling, alltså hopp mellan språken, förekom och att sådana repliker inte särskilt kommenteras utan måste ha ansetts helt begripliga och naturliga.

Kodväxling har ansetts framför allt förekomma i talat språk (men har alltmer undersökts även i skriftspråk) där man intresserat sig för både vilka sociala faktorer som får en talare att välja ett av flera tänkbara språk och för i vilka sammanhang han/hon växlar mellan dem. Jag ser det rimligt att anta att det i en del fall beror på att samtalet glidit över till ett område där man helt enkelt är mer bekant med terminologin på det ena språket än på det andra, eller att man är i stark affekt och det ena språket kommer instinktivt.

Ett annat språk som stod i lång och tät kontakt med Stockholm var finskan, och många finnar behärskade svenska åtminstone hjälpligt. Man kan anta att svensk-talande var vana att höra bruten svenska med inslag av finska.

Möts talarna på likvärdig grund och har (så gott som)

samma modersmål krävs inga eller små anpassningar. Att t ex norrmän och svenskar kan prata sina respektive språk med varandra kallas semikommunikation. Har talarna kunskaper i ett gemensamt senare inlärt språk fungerar det, som t ex när svenska köpmän kom till Riga under medeltiden, båda parter hade intresse av att handel kom till stånd och det på ömse sidor fanns personer med kunskaper i lågtyska.

Om de däremot inte har något gemensamt språk men båda parter har intresse av kommunikation, t ex för handel, kan ett sk pidginspråk utvecklas (ordet pidgin kommer just av business) och tjäna som lingua franca. Teckenspråk förslår inte långt, gester är mycket kultur-bundna, även om det problemet rimligen måste ha varit större när européer mötte folk i t ex Oceanien eller Afrika än vid möten mellan närboende folk. En pidgin är typiskt ett stabilt språk utan modersmålstalarare (blir det i ett senare skede ett modersmål övergår det till creolspråk) och är resultatet av reduktion, blandning och förenkling av ett eller flera källspråk vad gäller både ordförråd, grammatik och ljudsystem. Talarna av pidgin har påverkat varandras sätt att tala och utvecklat nya ord och uttryck som nya medlemmar i gruppen behöver lära sig för att göra sig förstådda, dvs det har uppstått nya språkliga normer. Exempel finns på att en starkare part avsiktligt påverkat pidgin och creolspråk i egna syften. Tok Pisin (på Nya Guinea; namnet på språket kommer av Talk pidgin) standardiserades på olika sätt av olika missionärer på 1920-talet vilket försvårade för t ex katoliker att delta i en metodistgudstjänst och vice versa. Man försökte hålla kvar sina proselyter!

I Norden har det förekommit bl a två pidgin på Grönland, fyra på Island och fem på Nordkalotten (den som vill veta mera om dem hänvisas till boken Language Contact in the Arctic, sammanställd av Ernst Håkkan Jahr och Ingvild Broch efter ett symposium i Tromsø (Mouton de Gruyter, Berlin 1996). Det mest kända av dessa är Russenorsk som var i bruk uppemot 150 år, från slutet av 1700-talet fram till ryska revolutionen 1917. Det användes till en början för (bytes) handel under somrarna mellan norrmän och ryssar i Nordnorge, från ca 1850 mest av fiskare sedan en del köpmän börjat lära sig motpartens språk (varvid Russenorskans status sjönk). Den var alltså inte i stadigvarande bruk i ett samhälle, därför blev det aldrig modersmål för någon. Byteshandeln övergick under senare delen av 1800-talet alltmer till kontantbaserad handel, och användningen av Russenorsk minskade och efter ryska revolutionen upphörde kontakterna helt. Russenorsk är ett exempel på en pidgin med jämn maktrelation mellan talarna vilket är vanligt i

handelspidgin, båda parter hade intresse av kommunikationen (medan militära pidgin ofta återspeglar ojämn maktfördelning). Det kan tilläggas att en annan litet udda följd av kontakt mellan nordiska språk och ryska i detta geografiska område är att det ryska ordet för haj, *akula*, kommer från norska eller isländska hákarl / hákarl. I ryskan finns inte /h/ utan ordets första form var gakkol som under inverkan av ordet för fisk, ryba, blev akula.

I Lappland nyttjades det s k borgarmålet på 1700-talet. Det är osäkert om det var en fullt utvecklad pidgin eller (snarare) en handelsjargon. Det finns bara några få fraser i prosten Pehr Högströms Beskrifning öfwer

de til Sweriges Krona lydande Lapmarker, t ex Du släpp din råf uti min wåm, så få du din bak den pelsesesak (Du ger denna rot eller rofwa åt min maga, så gifwer jag dig tillbaka detta muddskinn) och Hur sit din heit? (Huru heter du?). Borgarmålet var en efter samernas förmodade kunskaper anpassad norrländsk svenska, tillsatt med en eller annan samisk handelsterm som pilsomesak som avser det korthåriga skinnets av en i augusti slaktad renkalv. Dess rådråkade karaktär var en följd av köpmännens försök att tala enkelt.

Erik Elvers

Böcker

Mirja Arnshav: De små båtarna och den stora flykten. Stockholm Studies in Archaeology 78. (Nordic Academic Press, 2020. Bokuspris 264 kr.)

Detta är, utan all konkurrens, den vackraste avhandling jag har läst.

Mirja Arnshavs doktorandprojekt började av en tillfällighet med att hon i ett gotländskt fiskeläge fick syn på en övergiven träbåt. Som den marinarkeolog hon är såg hon genast att den skilde sig från svenska träbåtar.

Under av andra världskriget, särskilt dess senare år, sökte sig minst 30 000 människor över Östersjön från kriget och ockupationen i Baltikum. Många tog sig till Sverige men alla lyckades förvisso inte. Längs den svenska östersjökusten finns påtagliga spår av detta tragiska skeende i form av vrak. Fyndplatserna sträcker sig från ön Gran i norr Hälsingland till Simrishamn. De flesta finns på Gotland (inklusive Gotska Sandön) och längs östra Svealands kust.

Många av båtarna är på väg att vittra sönder och slukas av vegetation, medan de människor som en gång flydde i dem också går ur tiden. Att så gott det går dokumentera och berätta om dem – båtarna och människorna – är en ovärderlig, brådskande, insats för det historiska minnet.

Mirja Arnshav beskriver sina metoder att undersöka båtarna och deras sammanhang på ett sätt som leder mina tankar till Sherlock Holmes – som för mig representerar ett vetenskapligt ideal: perfekt och detaljerad observation, förenad med perfekt slutledning. Några av de vrak som trots vara flyktbåtar kan avskrivas, men de flesta kan förenas med flyktningöden. Sakliga båttekniska redogörelser varvas med djupt inkännande berättelser om flyktingarna, återgivna av dem som var barn vid flykten eller förmedlade av efterlevande. Hur små båtarna är vittnar om hur desperata de människor var som beslöt att fly. Berättelserna ger båtarna liv. De

blir unika individer. För dem som har personliga band till båtarna blir de personligheter.

Mirja Arnshav har ett medryckande, lättflytande sätt att skriva som man inte brukar förknippa med avhandlingar, snarare med reportage. Hon delar med sig av associationer åt flera håll. Skildringen framhäver vraken som pusselbitar i kulturlandskapet, ”ärrvävnad i landskapet”. Den blir även en nyttig påminnelse om vår tids båtflyktingar i Sydostasien och på Medelhavet.

Som den doktorsavhandling boken faktiskt är innehåller den en omfattande källförteckning. De 35 båtar som blivit analyserade i forskningsprojektet beskrivs mycket noggrant och systematiskt i ett register. En lista över båttermerna underlättar för oss landkrabbor och kustbor. Där kan man få reda på vad som menas med bladlask, haklask, skarndäck och mycket annat. Men den som inte vill fördjupa sig i de tekniska beskrivningarna får en empatisk, och samtidigt saklig, berättelse om några av dem som flydde.

Detta är alltså också en oerhört vacker bok i text och bild. Knappast ett uppslag utan bilder som gör de akademiska formuleringarna greppbara.

Mirja Arnshav har nu gått vidare till att studera de föremål som har påträffats i eller i anslutning till båtarna. Leksaker, kläder, fiskeredskap, en symaskin, bevarade rester av båtar. Det kommer att bli en människonära berättelse.

Anders Scharström

Mats Jonsson, När vi var samer, Serieroman, (Galago Förlag 2021)

Mats Jonsson är en serietecknare född 1973 och upp vuxen i Bollstabruk utanför Kramfors. Han har mest arbetat med självbiografiska serier och har även sagt att han vill skildra hela sitt liv i serier. Serierna handlar

nästan alltid om honom själv, och ofta om egna tillkortakommanden, något som man kan se också i den här boken. Han flyttade senare till Stockholm och var redaktör för förlaget Galago mellan åren 2003 och 2018.

För ett år sedan lämnade Mats Jonsson, hans fru och deras 15-åriga dotter Midsommarkransen i Stockholm och flyttade till ett litet hus i Sandslån, vid Ångermanälven. Det ledde till en liten kulturdebatt efter att DN skrivit att Mats sagt sig bli folkilsk av att bo i Stockholm och det visade sig att flera kulturdebattörer instämde i hans erfarenheter.

Boken *När vi var samer* handlar om Mats egen samiska historia. Hans farfar var helsame, och övriga far- och morföräldrar hade också sameblod i ådrorna. Mycket av historien tilldrar sig i Arjeplogstrakten, som ursprungligen var ett helsamiskt samhälle. Där bodde hans förfäder i många generationer.

Mats växlar mellan nutid och dåtid och skriver ganska mycket om vandan av att få ihop en bok. Det visar sig ju att han har ett skogssamiskt ursprung och dem finns det inte så mycket skrivet om. Det är fjällsamerna den mesta litteraturen handlar om. Skogssamerna har hamnat i skymundan men fanns förr i stora delar av Sverige. De fanns i hela Norrland och ända ner till Mellansverige dit man räknar landskapen kring sjöarna Mälaren och Hjälmaren. De livnärde sig på jakt och fiske och hade lite renar ibland.

Mats beskriver hur samerna från början hade full äganderätt till sina marker enligt Lappkodicillen från 1751. Den skulle gälla i evärdelig tid och har faktiskt aldrig upphävts! Men trots det har samernas rättigheter nagats i kanten allt eftersom, men aldrig i några officiella beslut av konungen eller riksdagen, utan av tjänstemän som fattat diverse inskränkande beslut utan att ifrågasättas av makthavarna. Hur det gick till beskrivs i boken – i steg för steg.

Som exempel presenterade Gustav von Düben 1873 nya rön baserade på skullforskning. Han hävdade att Sveriges urbefolkning var germansk och samerna hade trängts in under senare tid. Teorin blev snabbt populär och det var nu man började med skullmätningar. Det var ett exempel på hur man mer och mer började se samerna som en underlägsen ras som man kunde behandla lite hur som helst. Det var många landshövdingar och forskare som bidrog till det.

Mats beskriver sin egen klassresa och jämför sig med Alex Schulman och David Lagercrantz som tillhört kultureliten från födseln. Han förlöjligar "svenskarna", journalister och andra som än i dag har en överlägsen attityd gentemot samerna. Han skriver avundsjukt om hur Alex Schulman när han skrev som sina morföräldrar kunde gå till Sven Stolpes arkiv i Uppsala universitetsbibliotek som omfattar 9,5 hyllmeter och innehåller bland annat fler än 8000 brev.

Jag tycker det går bra att läsa serierutorna även om det känns lite ovant från början. Det var ju länge sedan man läste serier. Boken skildrar hur samerna steg för steg blivit tillbakaträngda av "storsamhället". Parallellt får man följa Mats Jonsons egen familjehistoria, som kan bli lite komplicerad ibland med alla anförvanter i många olika led. Dessutom kryddas allt av hans personliga, ofta humoristiska, upplevelser under utforskandet.

Kjell Elenius

Teemu Keskisarja, Mordängeln: folket och det stora nordiska kriget. Lind&Co

Mordängeln - det låter närmast som titeln på en deckare, men boken är skriven av den finske historikern Teemu Keskisarja och behandlar händelser som ägde rum i Finland under Det stora nordiska kriget (1700-1721).

Det som gör denna fasansfulla historieskildring läsvärd är att författaren är en finsk historiker, som till stor del använder sig av ett finskt källmaterial. Material som troligen inte varit lätt tillgängligt för svenskspråkiga författare. Förutom flera enskilda öden berättas om Carl Gustav Armfeldts liv, han som efter Karl XII:s död ledde vad som kallats "karolinernas dödsmarsch" från Trondheim tillbaka till Sverige.

Jag är kanske inte ensam om att tycka att jag vet för lite om vårt östliga grannland, och har även känt en viss tvekan inför att kalla Finland en del av Sverige, men Keskisarja betonar att Finland var en del av Sverige, men att det behandlades som en koloni, ett land som utsattes för rovdrift.

Sedan råkar jag se att Magnus Västerbro den 2 oktober i DN tar upp tre olika historiska skildringar från denna tid, bl.a. Mordängeln, som han betecknar som läsvärd men "något ofokuserat" skriven, en kritik jag inte håller med om med tanke på de olika människoöden som skildras. Själv har Magnus Västerbro nyligen givit ut "Tyrannens tid: Om Sverige under Karl XII".

Lisbet Schentz

Kerstin Ekman: Löpa varg. Berättelse. (Bonniers 2021.)

Att vargar är kontroversiella har jag själv fått erfara. När FNSiN för ungefär tjugo år sedan skulle genomföra ett föredrag om rovdjurspolitik i Norden och EU blev jag uppringd av en ganska hotfull varghatare (NB! icke medlem i FNSiN!)

Säkert vet Kerstin Ekman vad hon talar om, när hon formulerar en jägares tankar och skildrar de kretsar som han lever och länge har levt i. Den pensionerade

jägmästaren Ulf tycks vara på glid från sin självklara identitet som jägare till – ja, vad? Ett möte på avstånd med en varg utlöser en process som nog legat latent.

Berättelsen – ur Ulfs eget perspektiv – för mig oerhört nära denne jägare och ”skogsbyråkrat”, hans blick för naturen, för djur och landskap. Han har just passerat de 70. Han minns. Han vänder tillbaka till de böcker han en gång läst – Turgenjovs *En jägares dagbok*, Jack Londons *Skriet från vildmarken*, James Fenimore Cooper. Han erinrar sig att Svante Arrhenius förutsåg hur fossila bränslen skulle komma att höja jordens temperatur. Jag får ta del av hans eftertankar, kanske samvetsqual, om skogshanteringen. Det nära, varma, förhållandet till hundarna, rivaliteten inom jaktlaget. Och varghatet finns där.

Kerstin Ekman började sin rika och varierade författargärning med att skriva kriminal- och spänningsromaner. Att den förmågan sitter i visar sig när berättelsen närmar sig slutet och tar en plötslig vändning.

Löpa varg är lättläst men ingalunda lättviktig. Kerstin Ekmans formuleringar kan vara en njutning. Någon utpräglad stridskrift är det inte. Det är en ganska lågmäld, men ingalunda odramatisk, inlevelse i hur en människa som levt nära naturen börjar ompröva sitt förhållande till denna. Som storstadsbo ska jag förstås undvika att sätta mig till doms. Jag kan bara rekommendera denna angelägna betraktelse.

Anders Scharström

Peter Wohlleben: Trädens hemliga liv (Norstedts, Stockholm 2016)

Författaren, utbildad skogvaktare verksam i Eifel (mellan Rhen och Mosel), har alltmera ägnat sig åt ekologi och bevarande av urskogar och har skrivit flera böcker. Den här, några år gamla, råkade jag få syn på i somras på Flens stadsbibliotek. Texten på baksidan – att träden tar hand om både varandras avkomma och sina äldre, hjälper skadade grannar, har känslor och minnen – lät möjligen litet flummig, men det visade sig vara en mycket faktatät och intressant bok med en rikhaltig källförteckning.

Den behandlar alltså trädens samspel med varandra men också bl a om hur de reagerar på olika hot och angrepp, hur skogar kan skötas och misskötas och deras betydelse för vår hälsa. Texten fångar löv och barr upp stora och små svävande partiklar (av vilka en del annars skulle ha hamnat i våra lungor), och det kan röra sig om 7000 ton (!) per år och km² tack vare de stora trädkronorna.

Författaren nämner också att forskare undersökt äldre kvinnor som fått ge sig ut i antingen skogen eller staden, och funnit att de som promenerade i skogen fick förbättrat blodtryck, lungkapacitet och elasticitet i artärerna medan utflykterna i staden inte ledde till några förändringar – inte

”Trädkompisarna i Bergshamra kramar varandra - undrar vad de talar om.

Foto: Erik Elvers

minst de politiker som kastar lystna blickar på t ex Ekoparken och som vill låta innerstaden växa utanför tullarna under slagordet ”promenadstaden” (varmed menas ”ett tätare och mer sammankopplat Stockholm, med sammanhängande stadsmiljöer att kunna promenera emellan”) borde ingående studera den här boken. Andra forskare har funnit att blodtrycksförbättringen skiljer mellan barr- och ekskogar, blodtrycket stiger bland barrträd men lättar och sjunker i ekbestånd. Författaren väljer ofta boken för att exemplifiera, men hans resonemang är allmängiltiga och jag vill varmt rekommendera boken.

Lustigt nog läste jag i somras också *En skog av möjligheter* från 2018 av Ola Engemark, även han fackman (t ex forskare vid både Sveriges lantbruksuniversitet i Umeå och Quebecs universitet i Montreal). Den är innehållsmässigt litet besläktad med *Träden hemliga liv*, handlar om ”tidlös kunskapsörst och företagsamhet bland Sveriges alla träd”, men för mig gav *Träden hemliga liv* mera fakta och väckte flera funderingar.

Erik Elvers

Resa till Island

En resa och en pandemi

Under sensommaren 2019 föddes idén att resa till Island. Efter en notis i NOS anmälde sig ett 20-tal intresserade till en första träff under vintern 2020. Där och då bestämdes att en studiecirkel skulle startas för att öka kunskaperna om Island. Några erfarna islandsresenärer berättade för oss om geologi, språk, litteratur, historia och annat intressant. Tack för det Nanna, Erik och Anders. Det hann bli tre träffar innan folkhälsomyndigheten kom med rekommendationer och restriktioner och därmed avslutades cirkeln.

Tanken var att resa i slutet av augusti 2020, men de planerna gick förstås inte att genomföra.

Men våren 2021 började det se ljusare ut i och med att vaccineringsen kom igång. Efter att ha kontaktat de som tidigare visat intresse för en resa bestämdes att träffas i maj på Mosebacke. Vi blev till slut tio medlemmar som bestämde oss för att åka sista veckan i augusti.

Monica ordnade boende i Reykjavik. Själv ordnade jag flygresan för alla genom resebyrån Islandia. När resan bokades visste vi att alla måste kunna visa ett covidbevis på flygplatserna. Men i juli kom nya föreskrifter från svenska och isländska myndigheter. Nu gällde det att reda ut vad som gällde och inte missa viktig information. Ett godkänt antigentest högst 72 timmar gammalt måste uppvisas vid ankomsten till flygplatsen i Keflavik. Dessutom skulle en registrering till de isländska myndigheterna göras. Det blev alltså en hel del arbete för oss innan själva flygresan kunde genomföras. För mycket arbete kan tyckas, men vi ville inte vänta ett år till. Allt tråkigt och arbetskrävande jobb innan glömdes när själva resan sedan väl var igång.

Nordens hus

Nordens hus invigdes 1968 och är centralt beläget i Reykjavik. I skuggan av det kalla kriget under 1960-talet fanns farhågor om att Island skulle orientera sig mer mot USA och Storbritannien. Banden mellan Island och övriga Norden har varit starka. Tanken med detta kulturhus är att ytterligare stärka dessa band.

Huset med stilfull inredning är formgivet av den världsberömda arkitekten Alvar Aalto. Vi besökte biblioteket där böcker finns på alla nordiska språk utom isländska. Bibliotekarien där förklarade att böcker på isländska inte behövdes där eftersom det redan finns så många bibliotek i landet med isländska böcker.

Lars-Olov Wallin

Islands äldsta

Islands äldsta bageri heter Bernhöftsbakari. Det grundades 1834, när en isländsk köpman anlätade en tysk bagare, Tönnies Daniel Bernhöft, för att driva det första kommersiella bageriet i Reykjavik, Island. 1845 tog T D Bernhöft över bageriet och sedan dess har det varit i familjens ägo. Inriktningen är fortfarande bröd med tyskt ursprung, men även isländska specialiteter (t ex Ostaslaufa) och även danska erbjuds kunderna.

Islands äldsta restaurang heter Kaffivagninn. Den startade 1935, placerad på baksidan av en lastbil. Då låg den uppe i Reykjavik, idag ligger den nere i hamnen. På 50-talet var den speciellt populär bland fiskare, då den öppnade tidigt och stängde sent. När den utökades lokalmässigt på 60-talet breddades även kundunderlaget och här serveras allt från frukost över lunch till middag. Interiören som vi ser idag är samma som 1975, då den gjordes om.

Katarina Wicksell

Viðey

Viðey är en avlång och platt liten ö med orörd natur bara några minuters resa med färja från Reykjaviks nya hamn. Jag reste dit ensam en dag. Där finns många arter av fåglar och växter och några historiska byggnader. Landsfogden Skúli Magnússon bodde här i Islands första stenhus som stod klart 1755. Det är numera en restaurang. Bredvid den ligger Viðey kyrka som invigdes 1774. Den ursprungliga inredningen är kvar och är den äldsta i Island. I början av 1900-talet fanns en fiskeindustri på ön och en by där de som arbetade där bodde. Nu är husen i byn rivna och skolhuset är ett museum som berättar om livet på ön.

På Viðey finns också konstverket Imagine Peace Tower av Yoko Ono. Det föreställer en önskebrunn. Tornet består av en ljuspelare som lyser från John Lennons födelsedag nionde oktober till hans dödsdag åttonde december.

När jag promenerade längs ön kunde jag se berget Esja på ena sidan och den nya hamnen med stora fartyg på den andra sidan. Det var ganska blåsigt så jag tyckte det var skönt att ta en paus på restaurangen och äta skonsur (som liknar amerikanska pannkakor) med en stuvning på lammkött och grönsaker.

Nina Bobigas

Gyllene Cirkeln

Vi bokade liksom många andra islandsresenärer en heldagsutflykt längs ”Gyllene Cirkeln” nära Reykjavik.

Det första stoppet var vid Kerið som är en cirka 3000 år gammal vulkankrater. Toppen är 69 meter över havet och kratern är cirka 55 meter djup. Väggarna av röd lava är branta utom på ett ställe där man kan gå ner till sjön i botten.

Nästa stopp var vid det mäktiga vattenfallet Gullfoss i älven Hvítá.

Sedan kom vi till Geysirområdet med varma källor t.ex. Litli Geysir som kokar hela tiden och gejsern Strokkur som har utbrott med en vattenpelare på 15-30 meter ungefär var tionde minut. Jag försökte komma underfund med om man kunde se i förväg när utbrottet skulle komma genom att titta på den bubblande aktiviteten men det verkade inte gå, så jag lyckades aldrig hinna filma eller fotografera ett utbrott. Området har fått sitt namn efter gejsern Geysir som inte har haft utbrott på många år. Ordet geysir kommer också från Geysir. Geysir heter ”goshver” på isländska.

När vi stannade sista gången fick vi vandra genom sprickdalen i Þingvellir (Tingvalla) nationalpark och bli hämtade en bit längre fram. Det var här man samlades för det årliga alltinget mellan år 930 och 1798. Här stiftades lagar och dömdes ut straff. Den här heldagsturen gav mersmak. Jag hade velat stanna längre tid på varje ställe, särskilt i Þingvellir för att se mer av naturen vid den stora sjön Þingvallavatn.

Islands historia

Nya Nationalmuseum, nu också med hermetiska montrar, öppnades år 2004 Där blev vi kvar till stängningsdags. Här följer ett sammandrag, av Islands Historia Utställningsföremålen i Museet, finns beskrivna på www.thjodminjasafn.is

Landet som nu heter Island koloniserades ganska sent. Man seglade inte gärna över öppet hav. Under vikingatiden som ansågs ha börjat omkring år 800 eKr blev det en ändring av detta. Nordiska män hade då lärt sig att bygga såpass sjödugliga skepp att de kunde segla från Norge till de Brittiska öarna. Nu var det en tidsfråga tills någon skulle komma vilse och hamna på denna obebyggda ö. Omkring år 870 började folk från Norge och de nordiska bygderna som fanns på de Brittiska öarna flytta till Island. De flesta som bosatte sig på Island var av nordiskt ursprung därför blev fornnordiska landets språk. Forskningen har visat att många av kvinnorna härstammar från de Brittiska öarna. Vikingarna verkar ha seglat från Norge till Skottland och Irland. Där har de träffat inhemska kvinnor och tagit med dem till Island med eller utan deras samtycke.

Nybyggarna hade inte sett vulkaner eller sprutande gejsrar innan de kom hit. Skogar fanns inte förutom låg fjällbjörk, men det fanns gott om gräsmarker, ett utmärkt land för boskapsskötsel. Sedan visade det sig att det fanns gott om fisk i havet nära kusten. Asatrons präster blev landets nya hövdingar och de grundade alltinget. Platsen där alla lagar beslutades kallades Tingvalla.

På 1200-talet centraliserades makten så att det bara var 7 eller 8 hövdingar som styrde landet i stället för som tidigare ca 40 hövdingar. Snart kom dessa hövdingar ihop sig och det blev strider med många döda. Striderna berodde delvis på att den norske kungen ville att Island återigen skulle bli en del av Norge. Åren 1262-1264 gick islänningarna med på att bli norska undersåtar. Landet fick nya lagar och ett nytt statsskick. Hövdingarna ersattes av kungens syslsmän.

På 1300-talet gifte sig de norska och danska kungahusen med varandra. Norge blev en del av Danmark ända fram till 1800-talet. På så sätt kom Danmark att styra över Island. Den danske kungen var inte lika intresserad av Island som den norske kungen. Under de närmaste sekelna kom engelsmän och tyskar till Island för att handla och fiska.

I början av 1400-talet kom svarta döden till Island. Den spred sig över hela ön. Man tror att nära hälften av befolkningen dog.

Under första hälften av 1500-talet kom reformationen till Danmark. Alla danska undersåtar skulle bli protestanter. Denna förändring medförde långa stridigheter. Reformationen gjorde den danske kungen till kyrkans högste ämbetsman. Klostrens egendomar konfiskerades. Biskopssätena drevs vidare i 200 år efter detta. Biskoparna var alltid islänningar. Detta gjorde att det isländska språket bevarades. Den danske kungens makt ökade och han lyckades med att stoppa engelsmännen och tyskarnas islandshandel.

På 1600-talet fick danska köpmän monopol på handel mot att de betalade skatt till den danske kungen. År 1660 blev den danske kungen enväldig. Detta förändrade inte det isländska styret. Alltinget fortsatte att samlas i Tingvalla. Det var viktigt att ämbetsmännen fick träffas årligen.

Åren 1784-85 drabbades befolkningen av svår svält som orsakades av ett enormt vulkanutbrott 1783. Vid vulkanutbrottet bildades ett enormt askmoln som skapade mörker och kyla i hela landet. En femtedel av befolkningen omkom. Vid sekelskiftet var innevänta rantalet nere i 47000.

I början av 1800-talet började nationalismen sprida sig. Alla folk borde få styra sig själva. År 1845 blev alltinget återupprättat nu som en rådgivande församling. Det konservativa danska styret kunde inte komma överens med nationalisterna. I 20 år tvistade man. År 1874 fick Island sin egen författning och alltinget blev

en lagstiftande instans.

Handeln ökade och arbetstillfällena blev fler. Men vid sekelskiftet bodde fortfarande 80% av befolkningen på landsbygden. De flesta i hus byggda av torv och sten. I slutet av 1800-talet greps även islänningarna av en emigrationsvåg till Amerika. Mellan 1870 och 1914 emigrerade ca 14000.

1900-talet var de stora förändringarnas tid. Motor-drivna båtar gjorde att fiskefångsten femfaldigades de tre första årtiondena. De ökade inkomsterna användes till att bygga en modern välfärdsstat. År 1904 fick islänningarna hemstyre med egen minister med säte i Reykjavik. År 1911 blev kvinnorna jämställda med män och 1915 fick kvinnorna rösträtt. År 1918 blev Island en egen stat i union med Danmark. Avtalet kunde sägas upp efter 25 år. När tidpunkten löpt ut var Danmark ockuperat av nazisterna. Island sade ensidigt upp avtalet och blev republik 1944.

De amerikanska trupperna som fanns på ön lämnade Island efter krigsslutet, men kom tillbaka 1951. Den amerikanska basen blev kvar till 2006.

Vid republikens bildande var den nationella fiskegränsen endast tre sjömil ca 5,5km. År 1950 till 1976 utvidgades fiskegränsen till 200 sjömil. Detta orsakade protester bland andra länder. Britterna skickade krigsfartyg för att skydda sina trålare. Ingen omkom vid det så kallade torskkriget.

År 2000 var innevånarantalet på Island 280000. Därav bodde drygt 90% i städer och tätorter. Över 60% bodde i Reykjavik.

Den isländska ekonomin utgörs i dag av tre delar: aluminiumframställning (tack vare billig elenergi) fiske och turism. Om man undantar de låga lunchpriserna i Sverige är maten i Reykjavik något billigare än i Stockholm. Vi tycker att vi är duktiga att prata engelska men islänningarna är duktigare.

Två nöjda turister. *Elisabet Römert och Bengt Nilsson*

Hur gick det?

Eva Innings guidning i Bergianska trädgården den 18/5

Eva inväntar oss, en grupp om ca tio deltagare, vid koloniområdet intill Bergianska trädgården. Väderna är på ett strålande humör idag: Vi vandrar under ett klarblått himmelstak, omgjutna av solens värme. Känns underbart att efter årets coronainstängdhet kunna njuta av det nya årets första riktiga sommardag tillsammans med sina vandrankompisar! Vi börjar med att undersöka om den 650 år gamla eken i koloniområdet fortfarande mår bra. Det verkar den göra (och skruvt vore det ju annars – den är ju bara drygt hälften så gammal som Sveriges äldsta ek – Rumskullaeken i Småland!) När vi promenerat över Roslagsbanan och svänger ner mot Bergianskas våtmarksområde, frågar oss Eva om namnet på två kraftiga, höga växter som snart kommer att få små gula blommor i toppen. Eftersom jag känner igen dem från Öland, så svarar jag - kungsljus. En annan, lågväxande gul blomma, breder ut sin matta i närheten - svalörten. Vi fann också nästan utslagen skelört, vilken i äldre tider sas hjälpa mot diverse ögonsjukdomar - därav namnet! Vi passerar därefter en ljuvligt blommande slånärbuske (en av mina absoluta buskfavoriter – med sina skira vita blommor på bar kvist.) Men den är inte bara vacker – utan även nyttig. I Wikipedia läser jag att den innehåller 60 gånger fler antioxidanter än vindruvor – och är ett av de allra nyttigaste vilda svenska bären!

Nästan nere vid våtmarksområdet, stöter vi på en lönn och Eva lär oss att även lönnen blommar på bar kvist. Det är lätt att, på litet håll, förväxla dess små gulgröna blommor med blad – men, som sagt, det är blommorna som kommer först! Hon visar också att en tidigare trädgårdsmästare, för länge sedan, inympat en mistel på en poppel som har spridit sig till många andra träd. (Misteln skadar ju endast på lång sikt sitt värdräd.) Vi viker nu av till vänster och går stigen upp mot det högt belägna s.k. Wittrockska tornet. I backen upp ser vi något som mest liknar en skräpig ansamling halvruttna trädstockar, kvistar och annat 'trädgårdsskräp'. Vi får veta att det är en s.k. biodepå. D.v.s. en hög med nedhuggna träd och grenar, etc., som trädgårdsmästarna låter ligga kvar efter avverkning för att förse de växter och insekter, som lever av död ved, med mat. (T.ex. är ca en fjärdedel av Sveriges ca 4500 skalbaggsarter beroende av denna typ av näring!) En av gruppdeltagarna tillägger, att om man har gammal sålg på sin tomt, bör man inte ta bort den, då dess energirika nektar är enormt viktig för att tidiga pollinerande insekter som humlor och bin, ska överleva våren.

Vi har nu nått upp till det Wittrockska tornet på kullen. Det har varit Veit Wittrocks arbetsrum. Veit Wittrock, professor i botanik, intendent för Naturhistoriska riksmuseet är mest känd för att ha möjliggjort flytten av Bergianska trädgården från innerstan 1885

och för att ha utvecklat Bergianska till den nuvarande vackra, varierade och omfattande anläggning utefter Brunnsviken, som möter oss besökare idag! Professorn ansågs ha nästintill ogenomförbara visioner för sin trädgård men omsatte ändå dessa, bl.a. genom att låta spränga ut grottor i bergiga partier, i vilka växter som t.ex. äppel- och körsbärsträd trivdes. Av de bortsprängda stenpartierna lät han sedan konstruera tre olika fjäll i Bergianska. För dessa både rosades och risades han i den dåtida pressen. En elak journalist kallade dem t.ex. för 'leksaksberg.' Men hans dåtida fikaställen uppe i några av träden, skulle nog fallit nutida 'grönavgare' bättre på läppen!

Vi rundar tornet, och tar oss ner mot våtmarksområdet igen. Där möter oss fång av vackert lila nunneört, som trivs i fuktig jord och trädskugga. Jag blir nyfiken på namnet, och Eva bekräftar att den tidigare odlats i klosterträdgårdar, pga sina medicinska egenskaper. Dess rot innehåller ett slags nervgift, som rätt använt verkar smärtstillande. Ännu en inplanterad läkeväxt (redan av munkar på 1300-talet) - pestskråpen, har använts mot kramper och sår och ansågs t.o.m. , som namnet antyder, kunna bota pest. En av gruppens deltagare berättar att hon sett stora bestånd av växten i närheten av ett gammalt sjukhus i innerstan. Växten har rosa blommor och stora blad och är släkt med tus-silagon. Den gula våtmarksväxten kabbeleka hör också till de växter som blommar tidigt och den lyser upp kanterna på en liten bäck i närheten. Ett träd som också gillar Bergianskas våtmark är alen. Vårt enda lövträd som förvarar sina frön i kottar!

Vi kommer därefter fram till Victoriahuset, med sin gamla vackra glaskupol. Det stod färdigt år 1900 och det tillägnades tropiska växter. Inte minst de vita jättenäckrosorna från Amazonas, färggranna lotusblommor från Indien och andra exotiska skönheter, som när de blommar lockar stora folkskaror till Bergianska. Därefter fortsätter vi utefter Brunnsviken och beundrar vårblommor i alla möjliga färger. Vi tar trappan upp till 'den italienska terrassen'. I anläggningen intill lägger vi fr.a. märke till den intensivt blåa balkansippan och tulpantrappan i vilken tulpaner i alla sorters färger och former just nu prunkar.

Den japanska dammen anlades först i slutet av 1980-talet och invigdes till Bergianska stiftelsens 200-årsjubileum. Den är inspirerad av japansk trädgårdskonst och fungerar som 'en glänta i skogen, eller ett rum i rummet – avsett för vila och kontemplation'. Under min tid som högstadielärare, hände det att jag åkte hit för att bara varva ner mig själv ett tag. Föga anade jag då, att friden kunde ha störts av ett gäng illvilliga japanska demoner, som jag behövt göra mig av med genom att snabbt springa över broarnas plankor (vilka förtänksamt här och där huggits av till hälften, så demonerna skulle plumsa ner i vattnet och drunkna – medan jag oskadd kunde klara mig iland!)

Efter att vi avnjutit den japanska trädgårdens stillhet, följer vi stigen ner mot Brunnsviken och passerar det lilla tegelröda pumphuset som är ett minne från den interna bevattningsanläggning som sattes igång år 1912. Och litet längre fram hittar vi vår fikaplats - några bänkar och bord i solen nära vattnet. Ett perfekt slut på en perfekt dag! Stort tack Eva!

Sara Mariasdotter

Källor: Eva Innings (med några tillägg från Wikipedia)

Havtornsplockning

Vi var fyra stycken som på morgonen begav oss till stenstranden strax norr om Grisslehamn för årets havtornsplockning. Vi möttes av buskar som lyste orange lång väg i solskenet. Det var bara att ta fram våra burkar och börja plocka de saftrika bären. En av oss hann också med ett hastigt dopp i det glittrande havet. På eftermiddagen återvände vi nöjda med välfyllda burkar efter en trevlig utflykt.

Eva Pettersson

Baltiska flyktingbåtar

Marinarkeologen Mirja Arnshav disputerade för ungefär ett år sedan på baltiska flyktingbåtar. Det går att se ämnet ur minst två perspektiv. Å ena sidan är det den spänning och upptäckarlust som forskaren måste känna. Å andra sidan är det sorg och medlidande när vi tänker på de människor som för nästan åttio år sedan riskerade livet – och i flera fall förlorade det – därför att de inte såg någon annan utväg än att fly över Östersjön i vad de kunde hitta av båtar. Båda sidor kom förvisso till uttryck.

Att de 29 åhörarna hyste ett starkt intresse för ämnet var uppenbart. Känsloladdade erfarenheter berättades såväl inför gruppen som på tu man hand.

Ting är goda ingångar till berättelser, vilket Mirja framhöll, och just flyktingbåtarna samt föremål som flyktingarna tog med sig, kan säga mycket om människorna och deras bakgrund.

Vi lär oss historiska skeenden i stora drag, men det är de enskilda människornas berättelser som gör historien levande. Det gav Mirja Arnshav mycket påtagliga exempel på. Hon arbetar nu på en bok om just föremål på flykt.

Anders Schærström

Vanadislunden

Vandringen i Vanadislunden och på Observatoriekullen samlade ett dussin deltagare. Efter att ha sett på malmgården och de gamla, nu upprustade, nödbostäderna nära Norrtull gick vi upp till högsta punkten i Vanadislunden (43 m ö h). Vi beundrade den borgliknande vattenreservoaren, skulpturen Flicka i aftonsol och utsikten över staden innan vi gick ner till Stefanskyrkan, som dock inte hunnit öppna för dagen, varifrån vi fortsatte till Observatoriekullen. Denna är så gott som jämnhög med Vanadislunden (och f ö även med högsta punkten på Gotska Sandön) och flertalet vandrare avslutade turen med lunch eller fika på Café Himlavalvet invid det gamla observatoriet. Tack till Inger Sjöblom som föreslagit turen!

Erik Elvers

Grönland, språket och globaliseringen

Henrik Nilsson, expert på terminologi, gav oss en mycket utförlig genomgång av hur det grönländska språket och samhället behöver utveckla facktermer till följd av datorisering, globalisering och allmän modernisering. Det behövs facktermer för juridik, psykologi, sjöfart, meteorologi, råvaror, matematik och mycket annat. Samarbete pågår med polisen för att utveckla termer för sexuella övergrepp. Utbildningen av skådespelare behöver termer, landsarkivet behöver termer för sömnad ... Ett ofattbart stort åtagande. Henrik har ställt sina PowerPoint-bilder till förfogande. Intresserade må kontakta undertecknad,

Anders Scharström

Drottning Blanka

”Kunnigt, informativt och pedagogiskt med många kartor och andra illustrationer”, sammanfattade en av de 21 åhörarna Per Malmbergs föredrag. Vår gäst har onekligen lagt ner ett imponerande arbete på att gräva fram fakta om Blanche från Namur som blev drottning Blanka över Sverige, Norge och Skåne. Han skildrade trakten och slakten hon kom ifrån. Han beskrev utförligt hennes livsbana som innehöll åtskilliga personliga sorger och konflikter med Heliga Birgitta. Genom att i hög grad använda franska källor har han kunnat fylla luckor i hennes biografi. Resultatet av den här insatsen ska snart bli en bok, som vi ser fram emot.

Anders Schaerström

Adventskväll

Efter att ha gjort uppehåll förra året fick vi tillfälle att genomföra vår traditionella sammankomst i adventstid. Glöggmingel följdes av buffé med risgrynsgröt, vörtbröd, lussebullar, pepparkakor och annat gott. Som vanligt ingick högläsning av berättelser med anknytning till jul. Vi pratade också om idéer till programpunkter. Stämningen var god, men med 19 deltagare var avslutningen mindre än vanligt. Oro för smittorisen fanns fortfarande i bakgrunden.

Anders Scharström

RÄTTELSE

I förra numret av NOS uppstod ett litet fel i Ingegerd Hosinskys artikel ”Ut i vår hage”. Den sista meningen kom att lyda ”Men hjärtans allra käraste, varför sörjer I då?”. Den rätta lydelsen är ”Men hjärtans allra käraste, vad sörjen I då?”.

Slutorden i artikeln är hämtade från den medeltida balladen ”Herr Peder han for sig söder under ö”.

Redaktionen gjorde ett misstag i redigeringens slutfas, när det var hög tid att skicka till tryckning. Ber om ursäkt!

Vandring Elfvik – Ropsten

Vi var 6 glada fnsinare som träffades på Ropstens busstorg, för att ta bussen ut till Elfvik, längst ut på norra Lidingö. Vädret var bra för vandring, runt 5 grader och emellanåt några solglimtar.

Vi vandrade delvis längs stranden med utsikt över Askrikefjärden med Bogesund på andra sidan vattnet. Delar av sträckan följde Lidingöloppets bana. Matsäcken avåt vi vid Grönstaviken med en härlig vy över Stora Värtan och Askrikefjärden med Storholmen och Viggbyholm i fjärran.

Vi vek sedan av från vattnet och letade oss fram mot bron till fastlandet. Lite stökigt att komma fram till brofästet då arbetet med den ny bron pågår för fullt. Tack Erik för en härlig dag.

Eric Bolander

Vattentornet på Lidingö.

*Foto:
Claes Göran Ström*

Program

NATURSKADOR, SAMHÄLLE OCH FÖRSÄKRING

Förfrågan i förra NOS (sid 16) om en presentation av detta ämne har gett några, men inte många, intresseanmälningar. Jag siktar på en genomgång under senvin- tern / våren för de intresserade, förmodligen på dag- tid, men det verkar inte rimligt att hyra en möteslokal för den utan att den får ordnas på annat sätt. Vill nå- gon mera delta, skicka en rad till erik.elvers@gmail.com senast under januari.

PLANERING FÖR SYDJYLLAND

Onsdag 26 januari kl 17

Föreningslokal på Fatbur Kvarngata 14, våning -2 . För att komma in ring från porttelefonen till Före- ningslokalen, eller ring till Soili, 072 992 1669

Förslaget att göra en föreningsresa till södra Jylland har väckt stort intresse. Det har dykt upp flera förslag på platser att besöka. Vi kan ha hittat ett intressant transportsätt. Visserligen vet ingen hur smittorisker och restriktioner ska utveckla sig, men vi hoppas det bästa och det är på tiden att börja resonera. De som har anmält intresse får information direkt. Vill du an- sluta får du höra av dig till mig, Anders Schærström, anders.schaerstrom@telia.com; 070 693 91 28; 08 758 3003.

IDE- OCH PLANERINGSMÖTE

Onsdagen den 9 februari klockan 17:30

Föreningslokal på Fatburs Kvarngata 14, våning -2. För att komma in ring från porttelefonen till Före- ningslokalen, eller ring till Soili, 072 992 16 69

Vad skall vi göra, vad skall vi se, vart skall vi åka? Vi spånar och planerar hur programmet skall se ut i föreningen det närmaste året. 2023 firar **FNSiN 50** år. Hur ska vi fira det?

Varmt välkomna till en trevlig kväll.

Föreningen bjuder på kaffe/te med dopp.

För att ingen ska bli utan kaffe och bröd vill vi att du anmäler dig senast måndag den februari till Eric Bo- lander, 072 3181225 eller eric.bolander@telia.com

BESÖK PÅ WALDEMARSUDDE

Söndag 6 mars kl 13.30

På Waldemarsudde visas under delar av våren två ut- ställningar med anknytning till vårt intresseområde. Den ena är **NIKOLAI ASTRUP – VISIONER AV NORSK NATUR** (19 februari – 29 maj 2022), den andra **EXPEDITION KONST** (pågår t o m 20 mars)

Den förstnämnda innehåller bl a Astrups färgstarka och stämningsfulla landskapsmåleri från Jølster i Norge, där han växte upp, men också hans uttrycks- fulla grafiska verk. Han var samtida med Edvard Munch. Utställningen kompletteras av bl a en mindre presentation i Bernadotterummet av målningar av prins Eugens med norska motiv och av verk av norska konstnärer ur museets egna samlingar.

Den andra är en samlingsutställning som presenterar ett urval av verk av nio konstnärer som på olika sätt refererar till vistelser och upplevelser i Arktis och Antarktis och har tillkommit i samarbete med Polar- forskningssekretariatet. Sedan starten har konstnärer från olika konstarter medföljt expeditioner till Arktis och Antarktis tillsammans med forskare inom bland annat geologi, marinbiologi, meteorologi, klimat- och hållbarhetsforskning.

Se vidare [https://www.waldemarsudde.se/ utställningar/](https://www.waldemarsudde.se/utställningar/)

Samling utanför huvudingången.

Spårvagn 7 från Nybroplan kl 13.04 kommer till hpl Waldemarsudde 13.18.

Erja-Rütta Salonen har vänligt erbjudit sig att ta emot anmälningar (tack!), e-måle erjariittah@hotmail.com.

Anmäl dig till henne senast torsdag 3 mars, viktigt för att vi skall kunna nå de anmälda om så tarvas. Om be- söket kan göras som vi hoppas beror förstås på co- ronaläget. .

Erik Elvers

Avsändare: Föreningen Natur och Samhälle i Norden
c/o Erik Elvers Illerstigen 28, 170 71 SOLNA

VÅRVINTERVANDRING FRÅN VINTERVIKEN TILL VÅRBERGS- NEJDEN

Söndag 20 mars kl 10.00

Samling vid spärrarna stn Liljeholmen, utgången mot Tvärbanan, kl 10. T-tåg linje 13 eller 14 från T-Centralen tar ca 10 min.

Vi går utmed sjön Trekanten ut till Mälaren och följer sedan den mot sydväst, förmodligen till Bredäng där de som vill slutar med lunch på Café Lyran och sedan går upp till T-stn Bredäng.

Total sträcka litet drygt 10 km, vi går relativt raskt.

Anmälan till Erik Elvers senast torsdag 17 mars, sms 0738 526 399 / e-mäle erik.elvers@gmail.com.

VÅRVANDRING I BERGIANSKA TRÄDGÅRDEN

Torsdagen den 21 april klockan 11

Vi samlas utanför koloniområdet Lilla Frescati, T-banestation Universitetet. Innan vi går vidare mot Bergianska Trädgården iakttar vi den gamla eken, och ser om den fortfarande är i god kondition. Vi går över Roslagsbanan och kommer snart in i Bergianska Trädgården. Vad blommor i trädgården i slutet av april? Vi skall inte endast njuta av blommorna på marken utan också av blommorna på träd och buskar.

Vandringen tar cirka två timmar. Tag med sittunderlag och matsäck, som intas norr om institutionsbyggnaden och med utsikt över Brunnsviken.

Ingen föranmälan, men undrar du över något kontakta Eva Innings tel 070 491 67 14

GOTSKA SANDÖN

Två somrar har gått utan möjlighet att besöka den kära Sandön – av orsaker som inte har undgått någon. I skrivande stund vet vi inte vad Viruset kan ställa till med, men vi hoppas naturligtvis att vi i år ska kunna återuppta traditionen. Ända sedan 1976 har FNSiN så gott som varje år ordnat resor till Gotska Sandön, minst en per sommar.

Är du intresserad av att resa med i FNSiN-sällskap får du gärna höra av dig till Anders Schærström anders.schaerstrom@telia.com; 070 693 91 28; 08 758 3003 eller Erik Elvers erik.elvers@gmail.com; 0738 526 399

Vi återkommer naturligtvis med information så snart vi vet något nytt.

ESTLAND TREDJE GÅNGEN GILLT?

(EST! EST! EST!)

Sommaren 2020 planerades en cykeltur i Estland, med resrutt Tallinn – Tartu – Finska viken – Tallinn. När boenden var bokade kom coronan så resan fick, förstås, ställas in. Jag hoppades då att den skulle bli av i år, men risken har känts för stor att gruppen skulle kunna hamna i karantän eller någon insjukna ute på estniska landsbygden så efter långt övervägande bestämde jag mig för att ånyo skjuta på den. Men jag gör ett nytt försök sommaren 2022 och hoppas den blir av då. Man kan också delta per bil. Jag kommer att höra av mig till dem som tidigare varit intresserade, men de och andra kan också skicka en rad till mig under adress erik.elvers@gmail.com och gärna ange ev önskemål om tidpunkt för turen.

Erik Elvers